

Rozdział I

POLITYKA WYZNANIOWA – KWESTIE TEORETYCZNE

Polityka wyznaniowa to przede wszystkim **szczegółowy rodzaj polityki publicznej państwa, który ukierunkowany jest na aktywność organizacji religijnych (związków religijnych lub związków wyznaniowych)**¹. Według Michała Pietrzaka **związek wyznaniowy**, to „specyficzny typ zorganizowanej społeczności ludzkiej, posiadający określony ustrój wewnętrzny, zdolny do wytworzenia organów władzy, spełniających funkcje wewnętrzne i reprezentujących związek na zewnątrz oraz uprawnionych do określania praw i obowiązków swoich członków”. Celem jego istnienia jest realizacja „potrzeb religijnych” wyznawców. Związki wyznaniowe „różnią się między sobą odrębnością dogmatów wiary, obrzędów oraz praktyk religijnych”². Istotą polityki wyznaniowej jest zatem kształtowanie relacji państwa z poszczególnymi związkami religijnymi, ale również wpływanie na stosunki pomiędzy nimi.

Odnosząc się do nazewnictwa występującego w narracjach naukowych należy podkreślić, że określeniem alternatywnym do *polityki wyznaniowej* jest mniej popularna w Polsce

---

¹Por. R. Michalak, *Polityka wyznaniowa*, [w:] *Leksykon politologii...*

²M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1995, s. 9; por. A. Tunia, *Polityka państwa w zakresie ustalenia jednolitej siatki pojęć stosowanych w przepisach prawa wyznaniowego*, [w:] *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Lublin 2016, s. 34-35.

nazwa *polityka religijna*³. Podobnie *związek wyznaniowy* jest pojęciem znacznie częściej stosowanym, aniżeli *związek religijny* i *organizacja religijna*. Kategorie *religii* i *wyznania* nie są natomiast w swojej istocie synonimiczne (*wyznanie* zawiera się w *religii*).

Szerokie spojrzenie na politykę wyznaniową dopuszcza perspektywę, w której aparat państwa podejmuje określone działania wobec podmiotów związanych – bezpośrednio lub pośrednio – z organizacjami religijnymi, właśnie z powodu tej więzi. Mogą być nimi partie religijne⁴, partie odwołujące się do religii⁵ (w nazwie, programie lub deklaracji ideowej), a także stowarzyszenia, fundacje, wydawnictwa i redakcje czasopism oraz inne zorganizowane formy społecznej aktywności⁶, które mają konotację religijną i, co może ważniejsze, jako religijne są postrzegane w przestrzeni publicznej. W szczególnych przypadkach stroną polityki wyznaniowej mogą być także pojedynczy ludzie związani z życiem religijnym.

---

³Zob. np. D. Góra-Szopiński, *Polityka religijna na obszarze dawnej Rzeczypospolitej. Ćwiczenie z teologii politycznej*, [w:] *Polityczne uwarunkowania religii – Religijne uwarunkowania polityki*, red. S. Dudra, R. Michalak i Ł. Młyńczyk, Zielona Góra 2017, s. 9-29.

⁴Na przykład: izraelska Miflaga Datit Leumi (Narodowa Partia Religijna), francuski Union des Démocrates Musulmans (Demokratyczny Sojusz Muzułmanów), Bharatiya Janata Party (Indyjska Partia Ludowa).

⁵Na przykład niemieckie: Christlich Demokratische Union (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna) i Christlich Soziale Union (Unia Chrześcijańsko-Społeczna).

⁶Na przykład polskie organizacje dobroczynne: rzymskokatolicki Caritas, prawosławny Eleos i ewangelicka Diakonia, zob. J. Krzywkowska, A. Bitowt, *Współpraca Państwa Polskiego i wybranych kościołów w zakresie wdrażania działań na rzecz polityki prorodzinnej*, [w:] *Polityka wyznaniowa a prawo...*, s. 251-264.

Jak zauważa Józef Krukowski, poza zasadami i celami „jakimi władze państwowe kierują się w stosunku do religii i wyznań religijnych”, drugim filarem polityki wyznaniowej są „metody (środki) jakimi posługują się dla ich urzeczywistnienia w życiu społecznym”⁷. Maria Libiszowska-Żółtkowska podkreśla ponadto, że „polityka wyznaniowa spełnia funkcje: normatywną i kontrolną nad instytucjami religijnymi, definiuje charakter relacji między państwem, a obecnymi na jego terytorium kościołami i związkami wyznaniowymi”⁸. Rozwijając te spojrzenia, można więc przyjąć, że na **politykę wyznaniową państwa** składają się **działania o charakterze: koncepcyjnym, programowym, operacyjnym i wykonawczym**, realizowane przez **specjalistyczne podmioty władzy państwowej** wobec podmiotów religijnych⁹. W warunkach państwa demokratycznego są to **instytucje administracyjne** (samodzielne, np. w postaci urzędu lub ministerstwa, bądź stanowiące element szerszej struktury, np. departament w ramach ministerstwa) i **służby specjalne** (np. monitorujące działalność fundamentalistów religijnych lub sekty destrukcyjne). W państwach autorytarnych i totalitarnych podmiot realizujący politykę wyznaniową może być bardziej złożony (np. obok struktur państwowych status decydencki mają struktury partyjne, a większą rolę odgrywają również rozbudowane służby specjalne)¹⁰.

⁷J. Krukowski, *Polityka wyznaniowa państw postkomunistycznych. Główne linie*, „Roczniki Nauk Prawnych”, T. XII, 2002, z. 2, s. 5.

⁸M. Libiszowska-Żółtkowska, *Polityka wyznaniowa*, [w:] *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*, red. J. Kwaśniewski, Warszawa 2018, s. 266.

⁹Por. R. Michalak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014, s. 5.

Polityka wyznaniowa warunkowana jest przez szereg **czynników**, które można zgrupować w podziale na **wewnętrzne i zewnętrzne**¹¹.

W pierwszej grupie szczególne znaczenie mają:

- 1) specyfika oraz struktura religijna i wyznaniowa państwa;
- 2) wielkość populacji państwa deklarującej ateizm, agnostycyzm, apateizm lub indyferentyzm religijny;
- 3) proporcje między sakralizacją a sekularyzacją przestrzeni publicznej;
- 4) ustrój, system polityczny oraz ideologia obowiązująca lub dominująca w państwie;
- 5) pragmatyka rywalizacji politycznej w wariantcie umożliwiającym instrumentalizację/polityzację religii;
- 6) prawny i systemowy model wyznaniowy państwa;
- 7) potencjał wywierania wpływu przez związki wyznaniowe na decydentów państwowych;
- 8) potrzeba religijnej legitymizacji władzy przez decydentów;
- 9) osobiste przekonania oraz zaangażowanie religijne decydentów państwowych;
- 10) zależności między identyfikacjami: etnokulturową i wyznaniową.

---

¹⁰Zob. P. A. Leszczyński, *Administracja wyznaniowa wybranych państw współczesnych – zarys zagadnienia*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 347-356; Idem, *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, Gorzów Wielkopolski 2012, ss. 556.

¹¹Zob. Idem, *Czynniki kształtujące politykę wyznaniową współczesnych państw – propozycje do dyskusji* (referat wygłoszony podczas konferencji naukowej pt. *Polityka wyznaniowa w wymiarze krajowym i międzynarodowym*, Łągów Lubuski 4-6 czerwca 2018).

Z kolei wśród czynników zewnętrznych szczególną rolę spełniają:

- 1) względy bezpieczeństwa państwa (różnie definiowane i instrumentalizowane);
- 2) charakter religii (w liczbie pojedynczej lub mnogiej) występujących w sąsiedztwie państwa;
- 3) struktura religijna oraz wyznaniowa ościennych państw (w tym status mniejszości związanych z rzeczonym państwem);
- 4) charakter polityki wyznaniowej występującej w otoczeniu międzynarodowym;
- 5) uwarunkowania geopolityczne regionu (występowanie lub brak „geopolityki sakralnej”, „polityki meczetowej” etc.);
- 6) międzynarodowe normy prawne, w których dane państwo partycypuje lub opiera przed ich oddziaływaniem;
- 7) skala i charakter międzynarodowego „usieciowienia” danej wspólnoty religijnej;
- 8) występowanie lub brak konfliktów religijnych w otoczeniu międzynarodowym;
- 9) występowanie lub brak tendencji proekumenicznych wśród podmiotów religijnych regionu;
- 10) rzeczywiste, a nie tylko deklarowane, znaczenie irenologii w przekazie związków religijnych w regionie.

We współczesnej Europie najnowszym czynnikiem, który występuje w obu zbiorach, a który może realnie wpływać (a nawet determinować) kierunki polityki wyznaniowej niemal wszystkich państw, są nowe trendy migracyjne¹². To tylko po-

---

¹²Zob. M. Gierycz, *Polska debata o imigracji w perspektywie politologii religii*, „Chrześcijaństwo–Świat–Polityka”, No. 20, 2016, s. 73-84; *Uchodźcy w Europie. Uwarunkowania. Istota. Następstwa*, red. K. A. Wojtaszczyk, J. Szymańska, Warszawa 2017, ss. 714; M. El Ghamari,

twierdza obserwację, że polityka wyznaniowa pozostaje najczęściej w ścisłym związku z polityką **narodowościową** lub **etniczną**¹³.

Wśród odmian polityki wyznaniowej można wyróżnić: **politykę wyznaniową koncesji** (praktycznie nieograniczona, wspierana lub co najmniej akceptowana przez państwo działalność związku religijnego), **reglamentacyjną politykę wyznaniową** (przyzwolenie państwa na podstawową działalność związków wyznaniowych, ukierunkowaną przeważnie na wiernych własnej wspólnoty oraz zgodę na ograniczoną aktywność zewnętrzną) oraz **likwidacyjną politykę wyznaniową** (przeciwdziałanie negatywnie ocenianym tendencjom i zjawiskom występującym w działalności organizacji religijnej lub nawet dążenia do delegalizacji i pełnej likwidacji organizacji religijnej)¹⁴. W wariantach kombinacji tych odmian powstają hybrydowe (w tym nawet eklektyczne) polityki wyznaniowe. Polityka wyznaniowa państwa jest najczęściej rozpatrywana jako

---

Europejskie trendy migracyjne a bezpieczeństwo, [w:] *Tożsamość kulturowa a migracje – szkice politologiczne w zakresie bezpieczeństwa kulturowego*, red. E. J. Jaremczuk, Poznań 2018, s. 52-66; J. Wójcik, *Imigracja z krajów OIC do Polski w latach 2013-2018*, seria: Analizy European Issues Institute, Warszawa 2018, ss. 22.

¹³Zob. R. Zenderowski, *Religia a tożsamość narodowa i nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Między etniczyczą religii a sakralizacją etnosu (narodu)*, Wrocław 2011, ss. 315; Idem, *Religia jako fundament i rdzeń tożsamości narodowej*, [w:] *Polityka jako wyraz...*, s. 103-122; Idem, *Konflikt etniczny, konflikt religijny, konflikt etnoreligijny jako konflikty polityczne*, [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie. Tom 1: Zagadnienia teoretyczne. Europa i obszar poradziecki*, red. A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski, Lublin 2016, s. 29-51.

¹⁴Zob. R. Michalak, *Polityka wyznaniowa...*, passim.

składowa **polityki wewnętrznej**, jednakże z powodzeniem bywa też ważnym komponentem **polityki zagranicznej**, o czym przekonują choćby „polityka meczetowa” Turcji¹⁵ lub rosyjska polityka promocji idei Moskwy – Trzeciego Rzymu¹⁶.

Choć monografia poświęcona jest przede wszystkim polityce państwa wobec związków religijnych, to trzeba zauważyć, że polityka ta może dotyczyć także innego typu podmiotów. Analizując chociażby prawo i działania Unii Europejskiej lub Organizacji Współpracy Islamskiej w odniesieniu do sfery religijnej, wyszczególnić można kategorię **polityki wyznaniowej organizacji międzynarodowej**¹⁷. W warunkach pluralizmu religijnego własną politykę wyznaniową może kreować także dany związek wyznaniowy wobec innych związków wyznaniowych, np. zawierając koalicje i sojusze z jednymi organizacjami religijnymi oraz/lub prowadząc rywalizację z innymi – w wymiarze krajowym i międzynarodowym¹⁸. W takim

¹⁵Zob. M. Sulkowski, *Islamska rekonkwista w Turcji*, [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie. Tom 1...*, s. 241-255.

¹⁶Zob. R. Michalak, *Powrót koncepcji Trzeciego Rzymu*, „Doctrina – Międzynarodowy Przegląd Humanistyczny” 2004, nr 1, s. 91-105.

¹⁷Zob. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium porównawcze*, Lublin 2007, ss. 358; A. Gieryńska, *Organizacja Współpracy Islamskiej Geneza, charakterystyka i działalność w regionie Bliskiego Wschodu*, Warszawa 2017, ss. 244.

¹⁸Zob. S. Górzna, *Polityczny wymiar dialogu Kościoła katolickiego z judaizmem w wybranych dokumentach Kurii Rzymskiej*, „Studia Oecumenica”, t. 15, 2015, s. 291-312; D. Maj, *Konferencja Kościołów Europejskich wobec integracji europejskiej*, Lublin 2016, ss. 280; J. Kulska, *Religijne budowanie pokoju (religious peacebuilding): rola religii w rozwiązywaniu konfliktów*, [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie, Tom 1...*, s. 81-101; M. Abdalla, *Unickie Kościoły Bliskiego Wschodu: polityka Watykanu wobec chrześcijan nierzymskich*, [w:] *Poli-*

przypadku mowa jest o **polityce wyznaniowej związku religijnego**. W specyficznych warunkach hierokracji państwowej, polityka wyznaniowa państwa oraz polityka wyznaniowa dominującego związku wyznaniowego, są w praktyce zbieżne (np. casus Islamskiej Republiki Iranu). Pozostając przy perspektywie związku wyznaniowego jako podmiotu koncepcyjnego i operacyjnego w obszarze swoich wpływów, o jego polityce wyznaniowej można mówić także w odniesieniu do działań kreowanych np. w celu rozstrzygnięcia o kwestiach spornych, które mogą zachodzić w relacjach pomiędzy przedstawicielami różnych **wewnątrzkonfesyjnych podmiotów**. Te ostatnie – frakcje, grupy interesów, pojedynczy ludzie – są w takim kontekście *de facto* również podmiotami polityki wyznaniowej¹⁹.

---

tyczne uwarunkowania religii..., s. 193-207.

¹⁹Zob. M. Potz, *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*, Łódź 2016, ss. 394; K. Kowalczyk, *Grupy interesu artykułujące postulaty Kościoła katolickiego w Polsce*, [w:] *Polityczne uwarunkowania religii...*, s. 71-84.